НАУКОВО-ОСВІТЯНСЬКІ ДИСКУСІЇ

УДК 271.2:94(477)«17»+348.819.3

Загорулько О.А.
к.ю.н., доцент кафедри
гуманітарних та фундаментальних юридичних дисциплін
Харківського економіко-правового університету

Про позицію духівництва Малої Росії щодо переходу Київської митрополії під владу Московського патріархата

Перехід Київської митрополії під владу Московського патріархата формально здійснився в 1686 р. в період правління в Гетьманщині Івана Самойловича і царювання в Москві Іоана та Петра Олексійовичів при патріарху Московському Іоакимі. Збереглися документи, які досить детально описують, як відбувався цей процес. Ці документи були зібрані і надруковані в 1873 р. Київською Археографічною комісією [1].

Матеріал, присвячений проблемі переходу Київської митрополії під владу Московської патріархії, знаходимо в класичних творах Н.П. Устрялова [17], Д. Бантиш-Каменського [4], Н. Маркевича [12], Н. Костомарова [10], С. Соловйова [15], архієпископа Чернігівського Філарета (Гумільовського) [18], в листах архієпископа Чернігівського Лазаря Барановича [14], монографіях XIX ст., зокрема С. Терковського [16], Т.В. Барсова [4], а також сучасних дослідженнях Я.Д. Ісаєвича [8], Б.Н. Флорі [19, 20], В. Петрушко [13], І. Власовського [6], М.В. Харишина [21] та інших [22].

Беручись за вивчення даного питання, автор ставив собі за мету з'ясувати, наскільки духівництво Малої Русі було зацікавлене у переході Київської митрополії під владу Московського патріархату, і якими мотивами воно керувалося.

Питання про підпорядкування Київської митрополії Московському патріарху було поставлене Москвою вже у 50-ті роки XVII ст. Київський митрополит Сильвестр Косов (1647-1657 рр.) не прихильно ставився до можливості вступу Війська Запорізького під високу руку московського царя. На відміну від Богдана Хмельницького, митрополит Сильвестр не посилав у Москву ніяких про-

хань про прийняття у підданство, що викликало у Москві якщо не незадоволення, то подив. Після Переяславської Ради митрополит Сильвестр двічі відмовлявся від принесення присяги на вірність царю і поступився лише під тиском гетьмана [12, с. 339, 15, с. 368]. Війна середині XVII ст. йшла під прапором утвердження прав православного християнства, і одним з перших, хто підняв цей прапор в інтелектуальному просторі, був друг та співробітник Петра Могили і його наступник на митрополичій кафедрі Сильвестр Косов. Однак війна принесла з собою руйнування і кров. Козацьке свавілля виявилося більш страшним, диким і жорстоким, ніж свавілля магнатів. Для того, щоб покінчити з війною і ввести в нормальне русло життя в українських землях частина козацької старшини і шляхти, на чолі з гетьманом Іваном Виговським схилялася до ідеї союзу з Річчю Посполитою. Їх ідеалом була «республіка трьох націй» – польської, литовської та руської, в якій Руське князівство займе своє гідне місце. Сильвестр Косов прихильно ставився саме до такого політичного проекту, який передбачав, зокрема, віротерпимість, зрівняння в правах католиків і православних, а також покровительство науці і освіті. «Сильвестр був шляхтич, – пише С. Соловйов, – і тому не міг не співчувати шляхетській державі, а головне – при польській владі він був незалежним, бо залежність від віддаленого і слабкого патріарха візантійського була номінальна...» [15, с. 368].

Ідея про перепідпорядкування Київської митрополії Московському патріархові була для Сильвестра Косова неприйнятною [9, с. 392; 7, с. 99-101] особливо в умовах політичної нестабільності і пошуку гетьманом нових протекторів. У 1654 р. московський уряд просив Богдана Хмельницького веліти митрополиту їхати в Москву для виявлення покірності [18, с. 70] («дать о себе исправленье» [15, с. 368]). Очікуваної покірності Косов не проявив. У грамоті від 23 березня 1657 р. Хмельницький писав до патріарха Нікона, що митрополит Сильвестр готовий сам з'явитися до патріарха, але за обставинами не може, тому гетьман просив не гніватися більше на митрополита як на неслухняного патріарха [18, с. 75]. Костомаров у своїй монографії про Богдана Хмельницького каже, що митрополит Сильвестр Косов не бажав втручатися в політичні справи, і не писав у Москву разом з Хмельницьким про підданство єдино тому, що не вважав це своєю справою. Невдоволення ж Сильвестра Косова підпорядкуванням Москві Костомаров пояснював

загальним упередженням, що існувало тоді в Україні проти Москви. «Духовенство дивилося на московських руських як на народ грубий, і навіть щодо тотожності віри з московською, відбувався у них сумнів. Деяким навіть приходила думка, що московські велять перехрещуватися» [10, с. 392].

Ще митрополит Петро Могила, а потім і митрополит Сильвестр Косов зверталися до Москви з проханнями про пожертвування православній церкві в Речі Посполитій. Як люди епохи бароко вони використовували пишні вітальні фрази на адресу московського престолу, що, однак, зовсім не свідчило про їх бажання підпорядкувати Київську митрополію Москві. Петро Могила, надаючи величезне значення освіті і науці, просив влаштувати в Москві школу за зразком київської, де б представники Київського братського монастиря змогли б навчати дітей грецької і слов'янської грамоти. І, як вважається, в 1634 р. така школа була створена. А в 1649 р. вже Сильвестр Косов відправив на прохання боярина Федора Михайловича Ртищєва в Москву вчених ченців Києво-Печерського монастиря – ієромонахів Епіфанія (Славинецького), Арсенія (Сатанівського), Дамаскіна (Птицкого) для того, щоб відкрити школу для навчання московських молодих людей грецької мови і латині. І тільки у 1685 р. в Москві була заснована Слов'яно-греко-латинська Академія за зразком Києво-Могилянської колегії, що стала центром вищої і середньої духовної освіти в Росії. Отже, з точки зору рівня освіти, не кажучи вже про науку, Москва середини XVII ст. не виглядала привабливо для київського вищого духівництва, що набувало освіту в європейських університетах.

Архієпископ Чернігівський Філарет пояснює поведінку Косова тим, що він «зберігав у душі вдячний постійний, хоч і слабкий захист константинопольського патріарха півдню» [18, с. 74]. Потрібно сказати, що ще за життя Петра Могили в середовищі начальницького духівництва Малої Русі обговорювалася ідея утвердження свого патріаршого престолу в Києві, але захищаючись від зазіхань Москви в умовах війни, Сильвестр Косов підкреслює вірність Київської митрополії Константинопольському престолу. Відправляючи своє посольство на чолі з Інокентієм Гізелем, тоді ще ігуменом Миколаївського монастиря, до царя Олексія Михайловича влітку 1654 р. він клопотав про збереження константинопольської юрисдикції і просив про підтвердження прав і привілеїв малоросійського духівництва: «щоб духовні особи утримували свої по-

сади до смерті, а наступники їх обиралися б за допомогою вільного обрання як духовних, так і світських людей, і щоб государ москвичів в Малу Росію не присилав на духовні місця, щоб в духовних судах винних не відсилати у Велику Росію» [15, с 368-369].

Таким чином, можна припустити, що Сильвестр Косов не бажав підпорядкування Київської митрополії Московському патріарху, по-перше, тому, що не підтримував ідею політичного союзу Війська Запорізького з Москвою; по-друге, вважав, що Московська держава стоїть на рівень нижче в культурному відношенні; потретє, в умовах війни і політичної нестабільності волів підтримувати ідею про вірність константинопольському престолу, з яким Русь була пов'язана тісними узами протягом більш ніж шести століть.

Наступник Сильвестра Косова, обраний Собором духовних і світських осіб Діонісій Балабан (1657-1663), також опирався ідеї підпорядкування своєї митрополії Москві. Коли московський окольнічий Хитрово запропонував йому звернутися з проханням про посвячення до царя і Московського патріарха, Балабан відповів на це, що від початку Хрещення київські митрополити брали благословення від Константинопольського патріарха, а тому без дозволу Константинопольського патріарха посвятиться і він від Нікона не сміє, щоб Константинопольський на нього й на всіх духовних Малої Росії не розгнівався і не звелів накласти прокляття [9, с. 186]. Незважаючи на те, що Балабан відмовився їхати в Москву за посвятою, патріарх Московський прислав йому стверджувальну грамоту. Однак це не завадило митрополиту Діонісію Балабану підтримати Івана Виговського в його прагненні до союзу з Польщею.

Розпочата в Україні громадянська війна («руїна») відсунула на другий план ідею перепідпорядкування Київської митрополії. За умовами Переяславської угоди 1659 р., укладеної козацькою старшиною з Москвою при обранні гетьманом Юрія Хмельницького, духовенство Київської митрополії повинно було знаходитися під благословенням Московського патріарха, який в «духовні права вступати не буде». Церковне управління в землях Київської митрополії під владою Москви було доручено Чернігівському єпископу Лазарю Барановичу. Але незадоволений його недостатньою активністю Олексій Михайлович вирішив зробити місцеблюстителем митрополії одного з головних прихильників промосковської орієнтації українського духовенства ніжинського протопопа Мак-

сима Філімонова. Викликаний до Москви, він прийняв чернечий постриг з іменем Мефодій і був поставлений єпископом на Мстиславську кафедру (травень 1661 р.). У відповідь митрополит Діонісій Балабан поставив на ту ж кафедру архімандрита Йосипа Тукальського, а король Ян Казимир дав йому відповідний королівський привілей (серпень 1661 р.), заявляючи, таким чином, свої права на землі, зайняті московськими військами. У 1661г. коли жителі Могильова перебили російський гарнізон і перейшли під владу Речі Посполитої, єпископ Мефодій наклав на них церковне прокляття, а єпископ Йосип Тукальський своєю грамотою звільнив їх «від всіх клятв архієреїв неналежитых, найпаче московських» [19, с. 130].

Діонісій Балабан та Йосип Тукальський представляли ту частину українського духовенства, яка виступала проти Москви, підкреслювала незалежність Київської митрополії від Московського патріарха, і ситуативно погоджувалася на співпрацю з Річчю Посполитою, відстоюючи інтереси православних.

Перехід правобережного козацтва під владу Речі Посполитої восени 1660 р. був оформлений Чудновським договором. У ньому повторювалися умови Гадяцького трактату 1658 р., що визначали становище православних у Речі Посполитій, і передбачали передачу православним церковних маєтностей, що знаходилися в руках уніатів. Однак положення цього договору не виконувалися. Почалися переслідування православних там, де вони не могли розраховувати на підтримку козацтва. Православних священиків змушували підкорятися владі уніатських єпископів. Йосип Тукальський активно клопотав перед королем про припинення таких порушень, і тим самим, очевидно, викликав до себе неприхильність польських властей. Це виявилося при виборах нового митрополита після смерті Діонісія Балабана. На Соборі, який відбувся в листопаді 1663 р. за участю духовенства, шляхти та козаків митрополитом при широкій одностайній підтримці був обраний Йосип Тукальський. Три єпископи не згодні з цією кандидатурою, які не були присутні на соборі принесли королю протест. Повторний Собор не приніс одностайності, єпископи стояли за кандидатуру Перемишльського єпископа Антонія Винницького, а більшість духовенства, шляхта, миряни - за Йосипа Тукальського. 22 листопада 1663 р. делегація духовенства отримала від короля привілей, що затверджував на посаді Йосипа Тукальського, а через два дні 24 листопада 1663 р. аналогічний привілей на митрополичу кафедру король

на прохання єпископів видав Перемишльському єпископу Антонію Вінницькому [19, с. 127; 13]. Влада Польщі прагнула таким чином послабити становище православної церкви на території Речі Посполитої. Ситуацію міг вирішити Константинопольський патріарх, але делегація, відправлена до Константинополя гетьманом Павлом Тетерею, не була пропущена молдавським воєводою.

Коли навесні 1664 р. на Правобережній Україні почалося повстання проти Польщі митрополит Йосип Тукальський був заарештований за звинуваченням у зв'язках з повстанцями і ув'язнений у фортеці Мальборк у Пруссії. Делегати від правобережного козацтва на сейм неодноразово вимагали від польського уряду звільнити в'язня. У 1666 р. король дав відповідь на ці вимоги. Він визнавав законним митрополитом тільки Антонія Вінницького і вимагав від Війська Запорізького підпорядкування його духовній владі, а відносно Йосипа Тукальського, у відповіді йшлося, що король прощає його проступки, оскільки той відмовляється від претензій на митрополичу владу. Свободу Тукальський отримав на початку 1666 р. Він змушений був тікати у володіння гетьмана Дорошенка. І тут усіма був визнаний митрополитом Київським. Гоніння, пережиті в Речі Посполитій, не змінили позицію митрополита Тукальського щодо Москви.

Правобережний гетьман Дорошенко за допомогою татар вигнав з Правобережної Наддніпрянщини польські війська і прийняв рішення піддатися під зверхність Османської імперії. Митрополит Йосип Тукальський підтримав його в цьому рішенні. У той час він став найближчим порадником Дорошенка, так що ніжинський протопоп Семен Адамович в жовтні 1668 р. повідомляв, що «в Чигирині вся старшина скорбіт на митрополита Тукальського, що гетьман Дорошенко ні з ким не радить, тільки з митрополитом Тукальським» (Літопис Самовидця). Однак у народі митрополит користувався незаперечним авторитетом.

В січні 1667 р. між Польщею і Москвою було укладено Андрусівське перемир'я з метою об'єднання зусиль двох держав у боротьбі з Османською імперією. Тому створення в Правобережній Україні Гетьманату під протекцією турецького султана не відповідало інтересам ані Москви, ані Польщі. За Андрусівським договором Київ через два роки мав бути переданий Речі Посполитій. Московський уряд неофіційно запевняв козацьку старшину в тому, що Київ відданий не буде. Але ці заяви не задовольняли ані коза-

ків, ані духовенство, викликаючи помітне напруження в Гетьманщині. На подальших переговорах з Москвою, які велися Дорошенком з метою затягування часу та недопущення військового вторгнення з боку Москви, митрополит Йосип Тукальський переконував київського воєводу П.В. Шереметьєва поступитися Києвом правобережному гетьману Дорошенку.

У 1668 р. за клопотанням гетьмана Петра Дорошенка Йосип Тукальський був затверджений Константинопольським патріархом як митрополит Київський та патріарший екзарх в Польщі та Литві. В кінці лютого 1668 р. митрополит Йосип Тукальський подався на Лівий берег, щоб утвердити свою владу в цій частині митрополії. Всі священики, яких висвячував єпископ Мстиславський Мефодій, були відсторонені від служіння, антимінси, отримані від нього, спалювалися. Затриманий єпископ Мефодій був доставлений в Чигирин, де митрополит наказав зняти з нього мантію і панагію: «Він в єпископах бути недостойний, через те що він прийняв висвяту від Московського митрополита» [25].

Одночасно на початку 1668 р. йшли переговори про перехід Правобережного гетьманату під владу турецького султана. У березні 1669 р. на козацькій раді в Корсуні козаки оголосили послу Османської імперії, що готові перейти під владу султана, що козаки зобов'язуються брати участь у військових походах Османської імперії. Митрополит Йосип Тукальський не брав участь в Раді, але схвалював такі дії, займаючи відверто антипольську позицію.

Про тяжке становище православних у Речі Посполитій можемо скласти уявлення з документа, датованого приблизно 1669 роком, що зберігся в збірнику матеріалів, складеному для київського полковника В.Ф. Дворецького на початку 70-х років XVII ст. і опублікованого Я.Д. Ісаєвичем [6]. Повна назва документа – «Такими навітами правовславную віру і церкви, монастири малороссийские искреняют от многіх літ донині ляхи, а нижей на то способи суть описаны, якое тое обваровать треба».

У документі містилася детальна характеристика тих методів, які використовувала польська влада й католицька церква для придушення православних в Речі Посполитій і пропонувалися заходи для протистояння гонінням.

У «Навітах» вказувалося, що в Речі Посполитій цькується православна віра, зокрема, на проповідях і в школах; видаються численні книги, спрямовані проти православ'я; православних не

допускають вчитися «наук високих яко філософії і теології»; забороняють видання руських книг, створення православних шкіл; перешкоди зустрічає і відправлення православного богослужіння, забороняється дзвін, процесії зі святими дарами до хворих і вмираючих, заохочуються напади студентів на людей, які відвідують православні храми; православні церковні установи страждають від поборів і постоїв, зазнають збитків через судові позови; церковні посади передаються таємним уніатам або негідним людям. У документі наводиться перелік єпископських кафедр і монастирів, переданих в руки уніатів і католиків.

Програма заходів протидії цій практиці, що була викладена в документі, передбачала: зрівняння в правах католицьких і православних священиків, що означало звільнення останніх від постоїв, поборів і повинностей; повернення православній церкві всіх храмів і монастирів, відібраних після 1632 р., причому повернення мало бути здійснено протягом 4 тижнів представникам церкви та Війська Запорізького; власність православної церкви повинна бути закріплена за нею особливою конституцією сейму Речі Посполитої; для вирішення питань, пов'язаних з православною церквою в кожному повіті повинен бути створений спеціальний суд, в якому мають засідати духовні та світські особи і руські, і польські; митрополит Київський мав отримати повноваження призначати руських членів повітових судів; висувалася вимога скасування обмежень, пов'язаних зі створенням шкіл і друкарень. Як вважають дослідники, судячи за змістом, документ був складений на Правобережній Україні до остаточного рішення про прийняття протекторату Османської імперії, одним з авторів документа був, очевидно, сам митрополит Йосип Тукальський[8; 20].

Далеко не всім була до душі ідея про протекторат над Україною турецького султана. 16 вересня 1667 р. Інокентій Гізель, шанований паствою архімандрит Києво-Печерського монастиря, звернувся до Дорошенка з посланням, в якому просив відмовитися від спроб «искати себе обороны у бусурман». Він висловив глибокий жаль, що «наш народ украинский, заченши между собою брань и несоюз», полишив «своего доброго и мочного заступника, единоверного монарха». Пропонував згадати про давні часи, коли «народы российские, украинские в славе доброй, в вере православной и во всяком изобилии пребывали и всему свету страшны бывали… за державою православных христианских монархов великих кня-

зей российских» [26]. Таке послання чітко визначало політичну позицію архімандрита, однак, зовсім не означало, що Інокентій Гізель не прагнув до збереження автономії Київської митрополії під владою Константинопольського патріарха.

Чернігівський архієпископ Лазар Баранович також вважав необхідним в політичному плані підкоритися Москві. «Під бусурманською рукою стогне Греція, - писав Лазар Баранович митрополитові Йосипу Тукальскому, - і для чого під таке ярмо класти шию? Греки раді б звільнитися від нього, Русь сама лізе. Я своїх овець чернігівських наставив на шлях, і ви, всієї Русі пастир, ведіть всю Русь до монарха руського, а самі летіть на престол свій, як гніздо своє» [14].

Лазар Баранович переконував козаків скоритися цареві Олексію Михайловичу, але разом з тим вважав, що і Москва має піти на поступки Україні, зокрема, вивести воєвод з їх ратними людьми, а, отже, усунути їх від функції збору податків в Лівобережній Україні, і поважати козаків як надійний захист проти Польщі. «Яка не є собака,- говорив Баранович, - але для вовків вона потрібна; не треба їх дратувати; окропити їх ісопом і очистяться. Не раз вони дали себе знати ляхам і довели насправді, що горе картає: втративши, поляк примудряється, і різними способами їх приманює до себе. Але коли вони самі добровільно прагнуть до його царської величності, то їх не повинно відштовхувати, тому що для самого ж покумившегося і побратавшегося з вовком сусіда вони стали б небезпечні». Баранович радив поступатися бажанням козаків: «Якщо це рідне нашого українського краю, - писав він, - то чим його перехрестити? Покропити тільки освященною водою, і, хоча він чорний, записати в білу книгу» [14, с. 354].

Після того, як в липні 1668 р. Дорошенко з татарськими військами пішов з Лівого берега у Чигирин, почався перехід лівобережних полків на бік Москви. Невигідні статті Івана Брюховецького, що посилювали фінансову та адміністративну залежність Гетьманату від Москви були скасовані. У березні 1669 р. на військовій раді в Глухові гетьманом обрано Дем'яна Многогрішного і прийняті нові, прийнятні для старшини, статті. Знову керування духовенством на Лівому березі фактично виявилося в руках Чернігівського архієпископа Лазаря Барановича. У 1669 р. він переконав гетьмана Многогрішного послати в Москву посольство з проханням про прийняття Малоросії в підданство і про підтвердження

козацьких вольностей. Членам цього посольства було доручено вимагати не віддавати Польщі Київ.

В цей же час навесні 1669 р. глава Посольського приказу, автор Андрусівського договору з Польщею, Афанасій Лаврентійович Ордін-Нащокін подав царю ряд записок, в яких говорилося, що ґрунтом для переходу Правого берега під владу Москви буде встановлення церковного зв'язку між Київською митрополією та Московським патріархатом. На його думку, слід було б домагатися, щоб Константинопольський патріарх передав Київську митрополію під владу Московського патріарха. Клопотати про це мав би сам Митрополит Київський, а його прохання міг би підтримати патріарх Олександрійський Паїсій, що перебував тоді в Москві [18, с. 578-579; 27].

Таким чином, ідея про перехід Київської митрополії під владу Московського патріарха була чітко сформульована і аргументована у 1669 р. І в реалізації цієї ідеї важлива роль відводилася митрополиту Київському. У своїй записці царю Ордін-Нащокін вказував на авторитет Київського митрополита Йосипа Тукальського в українських і білоруських землях: «А того, государь, митрополита Тукальского все народы русские заступником в вере называют и равного ему никого не ставят» [28, с.21]. Однак переговори, розпочаті Ордіним-Нащекіним з митрополитом, конкретних результатів не принесли. Митрополит, беручи участь у них, переслідував, очевидно, одну мету – не допустити або відстрочити прихід московських військ на Правий берег. З цією ж метою велися переговори і з Річчю Посполитою про можливе повернення Гетьманщини під владу польського короля. Найважливішою умовою такого повернення була вимога про ліквідацію унії.

У 1672 р. Османська імперія розпочала війну проти Речі Посполитої. Зайняте турецькими військами українське Поділля з фортецею Кам'янець-Подільський по Бучачському договору від 16 жовтня 1672 р. приєднувалося до складу Османської імперії. Побажання гетьмана Дорошенка, який навіть не був запрошений на переговори (про ліквідацію унії, про визнання Тукальського єдиним законним митрополитом, про збільшенні Гетьманату) не були прийняті до уваги. Страшні підсумки війни сильно вдарили по престижу гетьмана Дорошенка й митрополита Йосипа Тукальського. 1676 р. Дорошенко відмовляється від гетьманської булави і переселяється на проживання в Московське царство. Дещо раніше

– влітку 1675 р. (за іншими даними в 1676 р.) помирає митрополит Йосип Тукальський – один зі стовпів православ'я в Україні XVII ст., який в спробі захистити свою віру зробив ставку на протекцію турецького султана.

Після смерті Йосипа Тукальського на лівому березі Дніпра під владою Москви адміністратором митрополичої кафедри за бажанням царського уряду знову стає Чернігівський архієпископ Лазар Баранович. На Правому березі в Речі Посполитій продовжував виконувати обов'язки митрополита, визнаний польською владою, і з 1676 р. Константинопольським патріархом, Антоній Вінницький до його смерті в листопаді 1679 р.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що очільники Київської митрополії, незалежно від того тяжіли вони до Москви чи до Польщі, прагнули зберегти автономію своєї церкви і підпорядкування її Константинопольському патріарху. Такою була позиція митрополитів Сильвестра Косова (1647-1657), Діонісія Балабана (1657-1663), Йосипа Тукальського (1663-1675), архімандрита Києво-Печерського монастиря Інокентія Гізеля, архімандрита Троїцького монастиря в Слуцьку Феодосія Василевича та ін. Представники церкви київської митрополії, відмовлялися підпорядковуватися московському патріарху, довго посилаючись на те, що вони не можуть залишити послуху патріарху константинопольському. Саме цей привілей духовенство Малої Русі вважало підставою всіх своїх прав і вольностей.

Як підкреслює С. Терковський, «щирої любові до Москві і готовності підпорядковуватися московському патріарху і в духовному відношенні, як взагалі в малоросійському духовенстві того часу, так і зокрема, в тих особах, що діяли в політичних справах на користь Москви, зовсім не було» [16, с. 77].

Нову спробу розв'язати питання про передачу Київської митрополії під владу Московського патріарха і тим самим закріпити свій політичний вплив на Лівому березі і поширити його, наскільки можливо, на Правобережну Україну, Москва робить вже на початку 80-х років XVII ст. Це був період, коли в Лівобережній Україні, на відміну від ситуації в Правобережній Наддніпрянщині, спостерігається економічне та культурне зростання. Річ Посполита на Правобережній Україні продовжує насадження унії і всіляко утискає православ'я. Позиції східних патріархів під владою Османської імперії занадто слабкі і вразливі. А сама Османська імпе-

рія у середині 80-х рр. виявляється в стані війни з рядом європейських держав, тому прагне до збереження з Москвою дружніх відносин.

Московський патріарх Іоаким, що свого часу був вихованцем Києво-Могилянської колегії та прийняв постриг у Києво-Межигірському монастирі, підтримував з Україною тісні відносини. З 1676 р. ігумен Києво-Межигірского монастиря регулярно кожні два роки споряджав ченців з посланням до патріарха. Неодноразово Патріарх Іоаким розмовляв з людьми «духовного і мирського чину», що приїздили з Малої Русі, в тому числі і від гетьмана Самойловича, про справу поставлення свого митрополита на Київську кафедру – «многажды глаголя о потщании такового дела» «дабы тамо общим согласием и советом, вси людие, Киевскому престолу подсудствующие, на избрание митрополита подвиглися» [1, передмова до ч. ІІ, с. 37].

В 1683 р. між патріархом Іоакимом і гетьманом Іваном Самойловичем (1672 -1687) почалися переговори про обрання в Києві митрополита і про можливості поставлення його в Москві. Важливим поштовхом до переговорів стала інформація, що дійшла до Москви, про таємний перехід в унію Львівського єпископа Йосифа Шумлянського, Перемишльського єпископа Інокентія Винницького, і про те, що Йосип Шумлянський при підтримці польського уряду почав титулуватися адміністратором Київської митрополії та архімандритом Києво-Печерської лаври і просив, щоб у його розпорядження були надані маєтності Києво-Печерської лаври, що знаходяться в Речі Посполитій. У листі до гетьмана Самойловича від 4 вересня 1683 р. Патріарх Іоаким благословляє гетьмана проявити в питанні про обрання митрополита «тщание» «о том наипаче» [1, ч. ІІ, с. 38]. В наступному листі аналогічного змісту від 31 жовтня 1684 р. патріарх журиться, що Київська митрополія «без тоя пастыря вдовствует времена многие» і в нинішній час, «когда слышим гонящих церковь Божию злых униатов», «наипаче пастыря потребствует» [1, ч. ІІ, с.42]. У листі патріарх посилається на те, що навіть єпископу Луцькому Гедеону Четвертинському довелося залишити свій престол через гоніння на православних. Відповідаючи патріархові (січень 1685 р.) гетьман запевняє, що дбає про доручену йому справу [1, ч. ІІ, с. 50-51].

Найбільш прийнятним кандидатом на київський престол, на думку Москви, був єпископ Луцький і Острозький князь Гедеон

Четвертинський. Він походив з роду Рюриковичів, вже 25 років носив сан єпископа, був висвячений в цей сан ще митрополитом Діонісієм Балабаном. Єпископ Луцький, його численні родичі і вся луцька паства опиралися відновленню польським урядом заходів з поширення унії. Потрапивши у немилість до польського короля, і боячись ув'язнення у фортеці Мальборк в Пруссії, єпископ Четвертинський «немощь человеческую имый, устрашился абие» [1, ч. II, с. 43-44] та втік на ліву сторону Дніпра до гетьмана Самойловича в його резиденцію Батурин. Це сталося в 1684 р. Відносини між Самойловичем і єпископом Луцьким Гедеоном Четвертинським склалися добрі, і незабаром вони домовилися про шлюб дочки Самойловича з одним з молодших представників роду князів Четвертинських. Князь, таким чином, міг розраховувати на всіляке сприяння з боку гетьмана. Єпископ Луцький Гедеон мав намір їхати в Москву, щоб засвідчити відданість патріарху, але, оскільки в Москві його визнали придатним кафедри митрополита, то радили гетьману Самойловичу не пускати князя в Москву до тих пір, поки відбудеться Собор для обрання в Києві митрополита. Замість особистого представлення патріархові Іоакиму єпископ Гедеон, князь Четвертинський, у листопаді 1684 р. надіслав йому лист, у якому повідомляв про причини своєї втечі з Польщі, запевняв у смиренному поклонінні патріарху і виявляв повну покірність московським царям [1, ч. II, с. 43-44]. На лист було отримано схвальні відповіді царів і патріарха.

У 1684 р. для переговорів про висвячення Гедеона на Київську митрополію в Москві прибув до Батурина в Миколаївський Крупицький монастир, де розташувався єпископ Луцький, думний дяк Омелян Українцев. На цих переговорах гетьман Іван Самойлович рішуче висловився за перехід митрополії під владу Московського патріарха за умови збереження колишніх прав і привілеїв Київської митрополії [15, с. 484].

Московський уряд добре розумів, що акту передачі Київської митрополії під владу Московського патріарха слід надати юридичну силу. Тому в грудні 1684 р. царі відправили до Константинополя з греком Захарією Софира послання, в якому містилося прохання про те, щоб надалі поставляти Митрополита Київського в царствующем граді Москві [1, ч. II, с. 46-50]. У листі вказувалося на гоніння, що зносять православні на правому березі Дніпра, а також на складності спілкування з Константинополем з огляду на

постійні військові дії. Посилалися царі у своєму посланні і на клопотання перед ними гетьмана Івана Самойловича з козацькою старшиною, а також на бажання українського духовенства (!). І хоча великі государі послали тоді до патріарха 40 соболів в 200 рублів і запевняли, що будуть завжди «посилати йому теж, що і раніше посилали», патріарх відмовився дати свою згоду. Константинопольський патріарх обґрунтовував свою відмову тим, що без ради з іншими патріархами і без скликання митрополитів своєї єпархії неможливо вирішити це питання, а одноосібний акт константинопольського патріарха не буде мати ніякої сили. Скликання патріархів і митрополитів призведе до розголосу питання, і реакція турецького уряду може бути для патріарха трагічною («візир звелить мені голову відрубати»). Справа закінчилася нічим.

Незважаючи на відмову Константинопольського патріарха, в лютому 1685 р. в Батурин був присланий з Москви окольничий Неплюєв, який повідомив, що царський уряд дає згоду на проведення Собору в Києві для обрання митрополита з подальшим висвяченням його в Москві [15, с. 484].

Гетьман призначив проведення Собору на 8 липня 1685 р. З'їзд повинен був пройти в Києві в Софійському соборі. Від гетьмана на Собор були відправлені військовий осавул Іван Мазепа, полковник чернігівський Василь Борковський, полковник переяславський Леонтій Полуботок, полковник київський Григорій Карпов, полковник ніжинський Яків Жураковський, «з товаришами» [1, ч. II, с. 65]. Самойлович у листі до Голіцина підкреслював, що, відправляючи у Київ Мазепу з товаришами, він дав їм наказ «ні під яким виглядом не оголошувати, кого бажає гетьман в митрополити, а тільки прислухатися, до кого буде духовенство прихильно, і кого оберуть – цього обрання не розоряти» [15, с. 484]. Ніхто з представників духовенства Чернігівської архиєпископії на Собор не приїхав, так само як і сам Лазар Баранович [1, ч. II. с. 56-57]. І це, незважаючи на те, що, поступаючись владі, Лазар Баранович розіслав по єпархії універсали, де наказував духовенству прибути на Собор у Києві, що дало надію гетьману думати, що духовенство не буде противитися ідеї підпорядкування київської митрополії московському патріарху. Потрібно враховувати, що на той момент Чернігівська архиєпископія підпорядковувалася безпосередньо Константинопольському патріархові, не перебуваючи в залежності від митрополита Київського. У 1667 р. на церковному Соборі у

Москві єпископ Чернігівський Лазар Баранович отримав посвячення в сан архієпископа і грамоту від трьох східних патріархів, що були на соборі, що підтверджувала його статус [24, с. 36]. Політична орієнтація Лазаря Барановича на Москву була очевидна, однак це не означає, що він не прагнув до збереження автономії Київської митрополії під владою Константинопольського патріарха. Не знати про те, що на соборі буде розглядатися питання про висвячення митрополита в Москві, архієпископ не міг. Архіпастирська влада Лазаря Барановича поширювалася практично на всіх православних Лівого берега. Тоді як митрополит Київський повинен був стати владикою для правобережних православних єпископій (луцька, галицька, перемишльська, львівська, полоцька).

На кафедру Київської митрополії Собор одностайно обрав єпископа Луцького Гедеона. Сам він на київському Соборі також був відсутній [16, с. 102]. З Собору до єпископа Гедеона князя Четвертинського були відправлені посли з повідомленням про його обрання. На це князь Четвертинський відповів, що бажає прийняти архипастерський жезл від Московського патріарха [3, с.136].

Однак, духовенство, що з'їхалося до Києва, не сприймало ідею про перехід київської митрополії під владу московського патріарха. Незабаром духовенство зібралося знову у липні 1685 р. Проти посвячення Гедеона в Москві на зібранні виступив учений архімандрит Києво-Печерського монастиря Варлаам Ясинський. Представники духовенства Малої Русі, що були на Соборі, виклали свій протест у листі («листах»), надісланому до гетьмана Івана Самойловича. У ньому говорилося, що собор не має права остаточно вирішити справу про підпорядкування київської митрополії московському патріарху і собор дуже не бажає, щоб справа вирішилася саме таким чином. Список з «листів», поданих гетьману, був зроблений за розпорядженням митрополита Білгородського Авраамія і 8 серпня 1685 р. відправлений Московському патріархові Іоакиму [1, с. 55-61].

Зокрема, в статтях 1, 2, 3 першого «листа» духовенство акцентує увагу на формальних причинах:

▪ На соборі відсутні багато архієреїв, які мали б представляти всю Малу Русь, в тому числі і архієпископ Чернігівський Лазар Баранович, адміністратор Київської митрополії, так само як і шановані архімандрити Чернігівської єпархії, а також єпископ Луцький Гедеон, більш того, ще не затверджений в сані пастиря Київ-

ської митрополії. Тому «сей собор не силен такое речи чинити, которая есть всея церкви Божия».

▪ Приймати рішення з цього питання не зобов'язує собор ніяка царська грамота або грамота патріарха Московського.

▪ Київський собор, навіть якщо б він був повним, не міг би брати на себе відповідальність і самовільно вирішувати питання про перехід під владу Московського патріарха, оскільки це компетенція Константинопольського патріарха, і такі дії викликали б «неблагословення» вселенського патріарха. А святіший патріарх Московський міг би самостійно звернутися в Константинопольську столицю. Учасники собору підкреслили, що тільки тоді відлучаться від «Константинопольского патриарха отца своего», «кгды очима нашими обачим и ушима услышим цессію Цареградского патриарха Московскому» - «чи слушная речь наперед детям выекатися отца своего»? «Естли нас отец наш патриарх Цареградский от себе отставит сам, то на той час другому отцу послушенства отдавати будемо, святейшему патриарху Московскому, за которого и так завше в церквах Бога молимо».

Присутні на соборі також підкреслили (ст. 4), що вирішення питання про передачу Київської митрополії Московському патріарху буде мати негативні наслідки для православних, що живуть у Польщі, які будуть примушені до унії. «Польський уряд може сказати тамтешнім православним: «якщо ті добровільно відмовилися від послуху константинопольському патріарху, то чому не можете зробити і ви»?

Далі Собор підкреслював - вже по суті (ст. 5) - що бажав би зберегти існуючі в Малій Русі права і привілеї митрополита і духовенства, звертаючи увагу, що у разі перепідпорядкування митрополії «справоватися митрополиту Київському так, як справуются преосвященні митрополити у великоросійських містах у своїх єпархіях», а це є неприйнятним.

Справа в тому, що Київський митрополит і в служінні, і по титулу мав права подібні з самим патріархом московським, які далеко перевищували права митрополитів московських. Київські митрополити обиралися вільними гласами з участю духовних і світських осіб. У Москві обрання митрополита залежало від волі головним чином царя і патріарха. Хоча в чині обрання архієреїв, затвердженому за патріарха Іоакіма, обрання кандидатів на зайняття вакантної архієрейської кафедри надавалося собору архієреїв, але

право остаточного затвердження одного з цих кандидатів належало виключно патріарху [16, с. 107]. У Москві статус митрополита не на багато відрізнявся від єпископського: єпископи не підкорялися митрополитам, а безпосередньо патріархові [18, с. 21]. У 1667 р. східні патріархи Паїсій і Макарій пропонували Москві підпорядкувати єпископів митрополитам. У 1682 р. ту ж думку пропонував собору Федір Олексійович. Але в обох випадках підпорядкування єпископів митрополитам «не визнано корисним для російської церкви» [18, с. 21-22]. За митрополитами та архієпископами була та перевага, що вони «могли мати більше сили на соборі, де займали перші місця - митрополити перед архієпископам, а архієпископи перед єпископами» [18, с. 24].

Перебуваючи в підпорядкуванні константинопольського патріарха, митрополит Київський міг розпоряджатися в своїй єпархії на власний розсуд, і ніяких доносів на його рішення не було, як у справах, щодо віри, так і в справах по управлінню. Московський патріарх мав звичай втручатися в справи митрополитів. В Москві «на митрополитов о меньших делах челобитные бывают к патриарху». Як зазначає С. Терковський, в тому стані Гетьманщини, коли і в духовенстві, і в козацтві було поширене прагнення шукати піднесення за допомогою інтриг, доноси на митрополита патріарху були б вельми можливі[16, с. 107] .

І нарешті, духовенство, яке брало участь у соборі, висловило побоювання щодо можливості знищення Києво-Могилянської колегії та київської друкарні, що пов'язувалося з пересторогою щодо ересей, яка існувала в Москві, (єдина друкарня в Москві перебувала у віданні патріарха). Хоча слід зазначити, що в попередній час московський уряд не перешкоджав розвитку друкарської справи в Гетьманщині. Так, Чернігівський архієпископ Лазарь Баранович заснував друкарню в Чернігівській єпархії. Завдяки друкарням, що існували в Україні, поширювалася велика кількість полемічної літератури, що захищала православну віру в боротьбі з унією.

В іншому «листі» до гетьмана Самойловича [1, ч. II, с. 59-61] духовенство, присутнє на Соборі в Києві, вказувало, що в разі підпорядкування київської митрополії московському патріарху в ній можуть бути введені такі ж порядки, як і в Бєлгородській митрополії, і надавали перелік тих змін, які відбулися в білгородській єпархії після створення в білгородських землях митрополії. Білгородська єпархія в XVII ст. заселялася в істотній мірі вихідцями з

українських земель Речі Посполитої. Переселенці принесли з собою і свої порядки церковного управління. За пропозицією східних патріархів Московський патріарх прийняв рішення про створення на білгородських землях митрополії, відокремивши для цього частину з власної єпархії [18, с. 11].

Ось перелік «перетворень», що мали місце в Белгородській єпархії, і вважалися духовенством Київської митрополії неприйнятними:

▪ Митрополити білгородські занадто багато влади мають над нижчим духовенством, і нижче духовенство терпить великі незручності: «безместные священники не могут без перехожей грамоты архиерейской служить, а дьячки дьяковать; приходские священники не могут по своей воле отставлять своих викариев и других викариев принимать, потому, что все духовные места зависят от митрополита»; а митрополит, маючи владу заміщення церковнослужительских місць, дає їх тим, хто більше дасть підкупу, і для вигоди наставив у кожному місті протопопов та десятильников, які в свою чергу беруть данини з священників і з мирських людей. З священників беруть церковну данину за кількістю дворів в їх парафії, для чого зроблено найдетальне дослідження, скільки в кожному приході мешканців; крім цього бувають і інші побори з священиків: «слуги архиерейские по попам с перначами ездят. Берут с других членов клира: дьячки, пономари, ктиторы подводы одбывают, дань роковую дают архиерею».

▪ В єпархії без жодної поваги карають духовних осіб навіть за малу провину. Священиків дозволено, знявши сорочку, бити.

▪ Київські церковно-службові книги наказано відкласти, а використовувати прислані московські; церковний спів і служіння скасовано, а все по-московськи поставлено; дітей наказано священикам не поливати, а занурювати, і багато священиків, які не звикли до цього звичаю, багатьох дітей потопили.

Духовенство наприкінці листа підкреслювало, що такі порядки давнім вольностям не відповідають, але з часом могли б бути встановлені і в малоросійській церкві, якби митрополит Київський до святішого патріарха Московського «належал».

Отже, Київський собор 1685 р. визначив, що формально він не має права вирішувати питання про перепідпорядкування Київської митрополії, а по суті не бажає такого перепідпорядкування. Тому, упорядник збірника документів XVII ст. з визначеного пи-

тання, що працював в канцелярії Московського патріархату, мав усі підстави у передмові написати: «И тамо съехався советовали, чтобы не быти Киевской епархии под Московским патриаршим престолом» [1, ч. II, с. 37].

Про рішення київського Собору щодо обрання митрополитом Гедеона Четвертинського Іван Самойлович повідомив в Москву. У листах до царя і патріарха [1, с. 62-80] гетьман від свого імені та від імені духовенства (!) просив, щоб було надіслано з Москви посольство в Константинополь до патріарха з проханням, щоб константинопольський патріарх прислав свою згоду на підпорядкування Київської митрополії Московському патріарху. Разом з тим, гетьман просив, щоб були дотримані права і привілеї Київської митрополії і, зокрема, Київського митрополита: щоб митрополитові було залишено колишнє облачення – митра з хрестом, і предношеніе хреста, щоб обрання київського митрополита як і раніше відбувалося вільними гласами, щоб надалі можна було мати в Київській митрополії друкарні і створювати школи, і про те, нарешті, щоб митрополит Київський брав тільки посвяту від патріарха Московського, але в суди Київського митрополита Московський патріарх не вступався. Крім того, гетьман просив, щоб дозволити митрополиту іменуватися як і раніше, екзархом Константинопольського трону, тому що в цьому випадку йому безперешкодно підкорялися б православні, які живуть у Польщі та Литві, а також, щоб єпископії, архімандритства і братства, які знаходяться у віданні київського митрополита, залишилися там же і після підпорядкування митрополії Московському патріарху.

Тепер найважливішою проблемою Москви стало обґрунтування законності втручання Московського патріархату в справи Київської митрополії та переходу Київської митрополії під владу Московського патріарха. З цією метою за розпорядженням патріарха з літописів були зроблені виписки про те, як київські митрополити перенесли свою резиденцію до Володимира, а потім до Москви, і, живучи в Москві, поширювали свою духовну владу і на землі північно-східної Русі і на землі, що знаходилися під владою Литви та Польщі; що окрема Київська митрополія з'явилася з волі литовського князя Вітовта, і що в подальшому в митрополити призначалися люди схильні до унії [1, ч. II, с. 89-93]. На підставі цієї виписки з літописів патріарх Іоаким відповів гетьману Самойловичу [1, ч. II, с. 86-88], що він згоден обраного єпископа на пре-

стол в Київську єпархію звести і благословенням затвердити. Листом Іоаким запрошував єпископа Луцького Гедеона кн. Четвертинского, обраного митрополитом, в Москву для посвячення [1, ч. II, с. 84-85]. Однак питання про права і привілеї київського митрополита залишалося відкритим. Його в Москві вважали за потрібне вирішувати на рівні царської влади. Царі московські в листі до гетьмана, перерахувавши права і привілеї митрополита київського, обіцяли, що всі привілеї, про які просив гетьман, будуть затверджені [1, ч. II, с. 94-101]. Тільки на одне прохання царі не дали згоди, на прохання, щоб Київський митрополит називався екзархом Константинопольського патріарха.

Отримавши такі листи, кн. Четвертинський зі свитою в 45 осіб з ігуменів, ієромонахів, священиків, дияконів і шляхти, виїхав в Москву. 8 листопада 1685 р. в Успенському соборі Кремля при служінні патріарха в присутності царів відбулося посвячення Гедеона Четвертинського в сан митрополита Київського. Після посвяти Гедеон отримав дві грамоти на Київську митрополію – одну від царів, іншу від патріарха. Царська грамота (грудень 1685 р.) підтверджувала вже згадані привілеї київської митрополії. Грамота також містила заборону на зносини з духовними особами Речі Посполитої «без ради підданого нашого, гетьмана Івана Самойловича, і надалі по ньому будучих гетьманів». У грамоті підкреслювалося, що митрополит не повинен втручатися у військові та адміністративні справи в Гетьманщині, оскільки це компетенція гетьмана. Грамотою патріарха Іоакима (грудень 1685) митрополит Гедеон титулується як «митрополит Київський, Галицький і Малої Росії». Патріарх визнає його право носити митру з хрестом, а також носіння хреста перед ним в його єпархії, проте заради однаковості йому наказується носити білий клобук, що досі не було в звичаї у київських митрополитів[1, ч. II, с. 95-103].

Таким чином, справа про передачу Київської митрополії фактично здійснилася: митрополит висвячений в Москві, приніс присягу на послух Московському патріарху і отримав стверджувальні грамоти від патріарха і царів. Однак юридично Київська митрополія продовжувала залишатися у підпорядкуванні Константинопольського патріарха. Митрополит Гедеон і гетьман Самойлович були кровно зацікавлені в тому, щоб цю справу було вирішено на рівні Константинопольського патріарха. Іван Самойлович добре пам'ятав, що в свій час гетьман Брюховецький був проклятий кон-

стантинопольським патріархом Паїсієм, а гетьман Многогрішний – патріархом Мефодієм. Це прокляття патріархів пригнічувало гетьманів, у тому числі і тому, що підривало до них народну довіру і обидва прокляті гетьмани старанно просили московський уряд, щоб він клопотався перед патріархом про зняття з них цього прокляття [16, с. 153]. Самойлович мав всі підстави побоюватися, що патріархи проклянуть його за справу про перепідпорядкування митрополії, оскільки ця справа вершилася без їх відома. Ще більше був зацікавлений у врегулюванні справи юридично Гедеон Четвертинський. При посвяченні в сам єпископа Луцького, Четвертинський давав присягу ніколи не виходити з покори Константинопольському патріарху. Погоджуючись бути слухняним Московському патріарху, він, таким чином, порушував свою колишню присягу, ставав клятвопорушником. Змити з нього цю пляму могло тільки урочисте прощення Константинопольського патріарха. Крім того, без такого юридично значущого акта як згода Константинопольського патріарха на перепідпорядкування митрополії, Гедеон міг розраховувати тільки на те, що йому будуть підкорятися духовенство і миряни Київської митрополії, що живуть під владою Москви, але не православні, які живуть в Речі Посполитій. З цих міркувань і гетьман, і митрополит старанно просили царський уряд, щоб він відправив посольство в Константинополь до патріарха з відповідним проханням.

Тому відразу ж після посвячення Гедеона в листопаді 1685 р. було відправлено посольство до Константинополя на чолі з дяком Микитою Алексєєвим. Микита Алексєєв мав доставити Константинопольському патріарху Якову грамоту від патріарха Іоакима і грамоту від царів, сам же отримав особливу інструкцію про переговори з Константинопольським патріархом. Грамота патріарха містила лише прохання про перепідпорядкування Київської митрополії у зв'язку з політичними обставинами, що склалися. У грамоті від царів московських давалося розлоге обґрунтування прав Москви на Київську митрополію [1, ч. II, с. 116-123]. Гетьман Самойлович зі свого боку послав грамоту до вселенського патріарха і окремо від себе людину - Івана Лисицю (з посольством Алексєєва). У грамоті гетьман висловлював прохання про відпущення київської митрополії під владу московського патріарха [16, с. 103].

Коли Алексєєв прибув в Адріанополь і спробував потрапити на прийом до Єрусалимського патріарха Досифея, то отримав від-

повідь, що це можливо зробити тільки з дозволу великого візира. Алексєєву довелося просити у великого візира дозвіл на візит до Досифея. Досифей прийняв посланців з Москви недружелюбно, звинувачував московський уряд у самоуправстві. І сказав, що не буде радити Константинопольському патріарху відмовлятися від Київської митрополії на користь патріарха Московського, тому що подібні вчинки заборонені в правилах святих отець.

Єрусалимський патріарх Досифей був одним з найосвіченіших людей свого часу. Він залишив нащадкам солідний твір про історію церкви в 12 томах, а також праці в галузі церковного права і церковної апологетики. Досифей написав царям і патріарху московському листи, в яких доводив незаконність зроблених і задуманих дій [1, с. 142-158]. Він вказував, що в привласненні Київської митрополії Московським патріархом є явне порушення церковних канонів, за якими єпархії повинні бути недоторканними в своїх межах, і ніхто з єпископів не повинен шукати влади в чужій єпархії. У доказ цього він приводив той факт, що на Антиохійського патріарха, який бажав висвятити Кіпрського архієпископа, була накладена єпитимія отцями церкви на Третьому вселенському соборі.

Причини, за якими Москва претендувала на Київську митрополію, здавалися йому зовсім не обґрунтованими. Діонісій не вважав, що з часу перепідпорядкування Київської митрополії Московській патріархії козаки будуть більш вірні московського уряду. Він припускав, що таке підпорядкування принесе більше шкоди, ніж користі, тому що православні, які живуть у Польщі, будуть шукати собі нового митрополита. Дивним здавалося патріарху, що в якості аргументу на користь передачі метрополії, царі посилаються на складне становище константинопольського патріархату під владою Османської імперії. Він зазначив, що « в той час, як Антіохія більше семисот років працювала арабам, а третя частина єпархії була під благочестивим царем грецьким, константинопольський патріарх, незважаючи на це, не взяв і п'яді землі від єпархії антиохійської». Крім того, Діонісій, підкреслював і те, що подібного роду питання не можуть вирішуватися самостійно Константинопольським патріархом, але тільки за згодою всіх патріархів.

Зносини з Константинопольським патріархом Діонісієм через якогось архімандрита Святогірського також бажаного результату не принесли.

Вичерпавши можливості домовитися з патріархами, Алексєєв вирішив діяти через турецького візира, і просив його «дозволити» патріархам дати згоду на підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату. Туреччина тоді перебувала в стані війни з Польщею, Венецією і Австрією, і для неї було важливо зберегти нормальні відносини з Москвою. Візир обіцяв покликати до себе Досифея, і наказати йому виконати бажання Московського уряду. Цю обіцянку було виконано. І коли Алексєєв знову з'явився з візитом до Досифея, то почув від нього, що той підшукав в правилах, що вільно кожному архієрею відпустити зі своєї єпархії до іншого архієрея. За свою згоду Досифей отримав від Алексєєва 200 золотих [16, с. 142]. Патріарх Єрусалимський Досифей видав грамоту, в якій він закликав усіх православних, що живуть в Речі Посполитій, визнавати Гедеона Четвертинського істинним митрополитом [1, с. 160-164]. Він також написав грамоту гетьману Самойловичу з проханням в усьому сприяти Київському митрополиту [1, с. 164-169]

Константинопольський патріарх Діонісій, який прибув в Адріанополь отримати від візира затвердження в патріаршому достоїнстві, зі свого боку, не зробив жодних заперечень і пообіцяв владнати справу, як тільки повернеться в Константинополь і збере митрополитів. Приїхавши через деякий час в Константинополь, Алексєєв отримав від патріарха Діонісія усі потрібні у цій справі папери. Це були грамоти про відпущення Київської митрополії під владу Московського патріарха – дві грамоти царям, одну до патріарха московського і одну до гетьмана. Також патріарх Діонісій видав ще дві грамоти Гедеону Четвертинскому і патріарху Йоакиму, в яких містилося прощення Гедеона за те, що він, присягаючи патріарху Константинопольському, поїхав для посвяти в митрополити до Москви, а патріарха Московського за те, що він висвятив Гедеона в Київські митрополити, не маючи на те ніякого права (ця грамота була підписана 21 грецьким митрополитом). Крім того, Діонісій послав дві грамоти всім членам православної церкви на польсько-литовських землях, оголошуючи про відступлення митрополії Московській патріархії. В кінці 1686 р. патріарші грамоти були доставлені в Москву, а потім негайно відправлені гетьману Самойловичу, який розіслав по всіх церквах митрополії універсал про підпорядкування Київської митрополії Московському патріархові...

Польща, орієнтуючись на союз з Москвою, з метою направити останню проти Туреччини, задекларувала відмову від ідеї унії. У договорі про Вічний мир з Польщею (1686) містився пункт про те (ст. 9), що всі православні єпархії (луцька, галицька, перемишльська, львівська, полоцька) збережуть свої права і вольності: православні, які живуть в цих єпархіях не будуть звернені в унію, а вище духовенство прийматиме посвяту від Київського митрополита. В 1689 р. Польща, прагнучи зберегти контроль над Правобережжям, запропонувала через єпископа Львівського Иосифа Шумлянського створити на її землях окрему Галицьку митрополію під юрисдикцією Москви. Однак Москва добре розуміла можливі політичні наслідки такого виокремлення і не погодилася на пропозицію[1, с.149-152]. Тому польський уряд, незважаючи на умови договору з Москвою, продовжував нав'язувати унію: і у 90-х рр..XVII ст.. та на початку XVIII в унію перейшли Львівська, Перемишльська та Луцька єпархії.

Література:

1. Архив Юго-Западной России (АЮЗР). Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской Митрополии Московскому Патриархату. (1620-1694 гг.). Часть 1. Том 5. Киев, 1873. 2. Архив Юго-Западной России. Часть 1. Том 4. Киев, 1873. 3. Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем, академиею. К., 1856. Ч. 1. Ч. 2. 4.. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России. История Малой России, со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче. Части 1-3 . Издание 4, 1903 ; 5. Барсов Т.В. Константинопольский патриарх и его власть над русской церковью. Санкт-Петербург, 1878.с.568-578; 6. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Т. 2. Київ, 1998. С. 292-343; 7 . Горовий А.В. Забутий митрополит Сильвестр Косов.-К.:Наш час, 2014. -112 с. 8. Ісаєвич Я. Д. «Навіти» — неведома пам'тка українськоі публїцистики XVII ст. // Науково/інформаційний юлетень Архівного управління УРСР. 1964. . No 6.; 9. Евгений (Болховитов) митрополит. Описание Киево-Софийского собора и Киевской иерархии. – Киев, 1825; 10.Костомаров Н.И.Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. – М., 2004; 11. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні. К., 1994.; 12. Маркевич Н. История Малороссии. – М., 1842; 13. Петрушко В. И. История Русской Церкви с древнейших времен до установления патриаршества. М., 2005. — 358 с.; 14. Письма Преосвященного Лазаря Барановича. Чернигов, 1856; 15. Соловьев С.М. История России с древнейших времен. – М.:Эксмо, 2005; 16. Трековский С. О подчинении Киевской митрополии Московскому партриархату// Архив Юго-Западной России. Часть 1. Том 5. 1873. Акты, относящиеся

к делу о подчинении Киевской Митрополии Московскому Патриархату. (1620-1694 гг.) с. 1-172.; 17. Устрялов Н.П. История царствования Петра Великого. – СПб., 1858. –Т.2.- С.467-477; 18. Филарет Гумилевский (Архиепископ Черниговский) История Русской церкви. В пяти периодах. -Москва.- Издание книгопродавца М.А.Феропонтова.- 1888 Период четвертый – период патриаршества (1588-1720г.) /[Электронний ресурс]- режим доступу: http://dlib.rsl.ru/viewer/01003561588#?page=477 ; 19. Флоря Б.Н. Митрополит Иосиф (Тукальский) и судьбы Православия в Восточной Европе в XVII веке.// Вестник церковной истории. 2009. № ½(13/14).- С.123-147; 20. Флоря Б.Н. Борьба киевского духовенства за права православных в Речи Посполитой в первые годы после заключения Андрусовского мироного договора // [Электронний ресурс] - режим доступу: http://www.sedmitza.ru/data/2014/06/30/1239168242/Vest33-34_181-200.pdf; 21. Харишин М. В. Історія підпорядкування Української православної церкви Московському патріархату. К., 1995. С. 128-151; 22. Харишин М. В., Мордвінцев В. Російське самодержавство та Київська митрополича кафедра. К., 1999. С. 164-189; 23. Эйнгорн В. Очерки из истории Малороссии в XVII в. М., 1899. С.591-598; 24. Историко - статистическое описание черниговской епархии. Общий обзор епархии. – Чернигов. -1873. Кн.1. 25. АЮЗР. Т. 7. СПб., 1875, № 31; 26. АЮЗР. Т. 6, СПб, 1869 № 68; 27. АЮЗР.Т.9.СПб., 1877, № 2;